

све су импрегниране пиритом и халкопиритом. У оксидационој зони, дакле према површини, где атмосферилита лако захвата поменуте сулфиде, прелазе они оксидацијом у сулфат. Због тога је трошни андезит на површини импрегниран бакарним витриолом. Вода протичући, отапа бакарни сулфат (витриол), носи га са собом и једним делом таложи у кориту потока као модру галицу, која се свуда у том налазишту види.

Пењући се уз поток Боров До свуда су односи увек исти, свуда по андезиту модра галица. У најгорњем делу као да је вода испрала модру галицу; остао је само гвоздени хидрат као гвоздена рђа (лимонит), која је дала смеђу боју андезиту. Ту се управо налазимо на „железном шеширу”. Андезити су јаким импрегнирани пиритом, а на једном месту види се, како се кроз андезит вуче жила калцита упрскана ситнозрним галенитом и сфалеритом; по том је лако закључити, да се уз бакарни материјал налазе овде оловне и цинкане руде.

По својим петрографским приликама подсећа ово налазиште јаким на бакарно налазиште код Бора у Источној Србији. Ако повучемо аналогију, можемо да створимо ову слику о рудном материјалу код Дамјана: Горњи делови андезита импрегнирани су халкопиритом и пиритом. Овде су те руде, по свој прилици, развиле се у жилама, које се провлаче кроз сам андезит. У вишим деловима, у т.зв. оксидационој зони, оксидише се халкопирит и пирит прелазећи у сулфате, које вода лако отапа. Један део тих сулфата носи вода речним коритом, али један део доспева свакако и у дубље делове рудника, где у додиру са сулфидима, особито са пиритом, буде редукован тако, да прелази у бакарне сулфиде (ковелин, борнит, халкозин, халкопирит); то се врши у цементационој зони. На тај начин у дубљим деловима овога рудника могу да се налазе веће масе бакарних руда.

Наше закључке о сигурном знатнијем нагомилавању сулфидних руда, нарочито бакарних, повлачимо из проучавања петрографских прилика овога краја. Морамо истакнути, да се Дамјан налази на линији вулканских стена, која се вуче од Кратова преко Злетова на Дамјан и даље на југоисток. На тој линији збиле су се силне вулканске ерупције, које су дале материјал за развитаку вулканских стена, највише андезита. Да при ерупцијама није била избацивана само лава, него да је ту дошло до опсежних плутонских и вулканских ексхалација, до хидротермалних и пнеуматолитских процеса, видимо по трошности андезитских стена. Нарочито су андезитске стене тамо, где се појављују сулфидне руде, посве распадне. Вулканске ексхалације дале су рудни материјал, а и јувенилна вода, која је потицала из домаћа вулканских огњишта, примила је у себе отопљене металне спљеве, сулфиде, и носила их са собом кроз шупљине и пукотине стена, па их уз извесне физичко-хемијске прилике излучивала по пукотинама и шупљинама андезита.

Фран Тућан

ЕКСПЕДИЦИЈА БЕОГРАДСКОГ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ.

Прошлого лета (1925) једна експедиција Нар. Музеја из Београда проучавала је и снимала старе српске цркве у Скопској Црној Гори, у области Куманова, Криве Паланке, Кратова и Штипа. Од ових цркава ниједна није старија од XIV века. Св. Никита и Св. Ђорђе у Старом Нагоричану су задужбине Краља Милутина. Из доба Душанова су Љуботен, Лесног, Св. Јован и Св. Архангел у Штипу. За владе цара Уроша постојале су цркве Св. Николе у Псачи, Св. Спаса у Штипу и Св. Стевана у Кончи. Св. Богородица у Кучевишту (сада Св. Спас) је из доба Стевана Дечанског, ако није нешто ранија. И манастир Матејић би припадао истом времену пре, него ли епоси Душанови. XIV веку припада и црква св. Ђорђа у Млаком Нагоричану, црква св. Параскеје у селу Побужју је из 1500 године. Црква св. Јоакима Осоговског је сада потпуно модерна (негда задужбина Константина Драгаша). Поред ње се диже Богородичина црква, која је, како изгледа, на старим темељима из XIV века.

У погледу архитектуре није могуће међу овим црквама издвојити строго изражене групе. Свака црква има нешто, што је само њој својствено. Све су

цркве крстообразне. Старо-нагоричанска црква и Матејић изгледају на први поглед у основи веома сличне. Обадве имају и по пет кубета. Ну у Старом Нагоричану црква нема три олтарске апсиде, нити су стране апсиде оживљене нишама, као што је то случај у Матејићу. Овде простор са централним кубетом и простори, који подупиру централно кубе, изгледају управо утиснути између нартекса и олтарских простора. Црква у Нагоричану имала је опет периптерос. Црква св. Арханђела у Кучевишту претрпела је знатну растаурацију у XVII веку. Она на први поглед изгледа врло слична са црквама, које се у посленемањинско доба подигле у долинама Мораве, Пека и Млаве. Она у основи има облик триконхоса. Њено кубе је слично кубету Маркова манастира. Ну сводови, који подупиру кубе, не образују крст, као што је то случај код Лазаревих цркава. Западни и источни свод захватају целу ширину цркве, док северни и јужни имају само ширину лукова, који носе кубе.

Има једна интересантна група цркава, код које је нарочито наглашена тенденција, да се на главној олтарској апсиди тачно обележи Исток, према коме је олтар окренут. Код цркава у Леснову и у Штипу (Св. Арханђео) олтарска апсида је споља хексагонална и завршава се на шиљак. Угао прецизно маркира Исток. У Кончи је олтарска апсида споља петострана, ну страна, на којој је пробијен олтарски прозор, 3—4 пута је дужа од осталих страна. У Псачи је ова страна споља заобљена у висини прозора, који је у њој пробијен.

Исту разноврсност, која се опажа у архитектури, показује и живопис. Првобитнога живописа има у Св. Никити, Љуботену, Св. Параскеви, у Побожју, у Матејићу, Старом Нагоричану, Псачи, Леснову и Кончи. Свугде припада он XIV веку, осим у Св. Параскеви (из 1500 год.). Овај живопис је оригиналан и по својој иконографији и по својој техничкој обради. Многе иконографске теме, обрађене у овоме живопису, неће се наћи више нигде у средње-вековном сликарству. Оно, што иконографији ових цркава даје много дражи, то су извесне националне црте унете у њ. Тако је у сцени *Свадба у Кани* у Љуботену у ономе делу слике, који представља претварање воде у вино, насликана мешина, из које се вино точи у судове. Тако у сцени, која у Матејићу илуструје познату *химну Јована Дамаскина*, што се пева у очи Божића, пастири, који долазе да се поклоне новорођеном Христу, носе доколенице од козје коже, чије се власи виде споља. Тако је у Леснову у сцени, у којој *Христос исцељује од рођења слепога*, насликан поред слепаца и његов вођа у лицу једнога дечка. Несумњиво и једно коло, насликано у Леснову (илустрација 150. псалма), у коме су се играчи за руке ухватили тако, да им прсти почивају на прсима њихових суседа, илуструје коло из народа, које је сликар имао прилике да види. — Ови елементи, позајмљени из народа и унети у слике, доказују, да су то били српски сликари, који су сликали наше старе цркве.

Данас је уопште усвојено мишљење, да су се тек у периоди Ренесансе уметници почели стављати поред т. зв. проблемне форме. Управо проблеми простора (перспективе) и масе (композиције) били су они, које су решавали уметници XV и XVI века у Италију. Ну српски сликари већ у XIV веку инстинктивно решавају ове проблеме, који се у Ренесанси у Италији после на научној основи разрађују. Клица је била бачена у Србији, а не у Италији. Стога сви т.зв. тречентисти (из XIV в.) у Италији изгледају инфериорнији од српских сликара XIV века. Српски сликар у Св. Никити имао је смелости, да у слици *Свадба у Кани* наслика фигуре, које седе свуда око стола, тако, да се предње фигуре виде у изгледу са леђа. Чак и испред ових он ставља сасвим напред три дечка, који послужују званице. Осећа се, да су фигуре у простору. И у слици *Тајне вечере* у Псачи, насликани су апостоли, који седе свугде око стола. Да би избегао представу фигура у изгледу са леђа, сликар је код предњих фигура насликао групе од по две личности, окренутих једна другој. Распоред фигура у великој композицији *Успења Богородичина* у Старом Нагоричану, показује једнога мајстора, који би достојно могао стати поред највећег мајстора композиције у Ренесанси, Рафаела.

Веома је значајно, што се у српском живопису XIV в. јасно оцртава једна школа, која би се могла назвати *дворска школа*. Она се враћа на старе јелинске традиције, и у лепоти линија и у равнотежи и строгој симетрији маса налази свога израза. На њеном челу стоји живопис у Леснову. *Мудре и луде девојке*, насликане овде, могу стати у ред са фигурама из класичне епохе старог јелинског живописа.

Живописана *орнаментика* показује изврсне мотиве и заузима врло угледно место у декоративној уметности. У Леснову се налази и *иконостас*, израђен у дрворезу, истовремен чувеном иконостасу цркве Св. Спаса у Скопљу и рукотворина исте Дебарске школе.

Откривен је и велики број *натписа* и *записа*, до сада непознатих. Међу њима се нарочито истиче натпис на једној каменој плочи у Кончи, из XIV века, који спомиње великога војводу Николу Станевића, ктитора цркве у Кончи.

Влад. Р. Пешковић.

